

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ КАТРИ ГРИНЕВИЧЕВОЇ (ЗА ЗБІРКОЮ Оповідань “НЕПОБОРНІ”)

У статті досліджується художній нарратив збірки оповідань “Непоборні” Катрі Гриневичевої. Правомірність логіки переосмислення малої прози письменниці передбачає відновлення та обґрунтування екзистенційного дискурсу, що несе в собі й фольклорно-етнографічні пласти звичаїв і вірувань українського народу. Причини трагічної невлаштованості людського життя в авторових творах на антивоєнну тематику періоду Першої світової війни розглядаються крізь призму християнського світогляду, філософії М. Гайдеґґера, М. Бердяєва та ін.

Ключові слова: екзистенційний дискурс, буття, духовність, христологічний вимір, існування, образ, інтерпретація, сюжет.

Mariya Savka. The existential discourse in Katria Hrynevycheva's works (from the short story collection "The Invincible")

The article deals with the fictional narrative of the short story collection “The Invincible” by Katria Hrynevycheva. The relevance of rethinking of the writer’s short fiction presupposes the reconstruction and substantiation of existential discourse that comprises customs and beliefs of Ukrainian people. The reasons for tragic disorderliness of human life depicted in the writer’s anti-war fiction are studied through the prism of Christian worldview, as well as M. Heidegger’s and N. Berdyayev’s philosophy.

Key words: existential discourse, being, spirituality, Christological dimension, existence, image, interpretation, plot.

Екзистенційні виміри української малої прози антивоєнної тематики, першого десятиліття ХХ ст. репрезентує збірка оповідань К. Гриневичевої (дівоче прізвище Банах) “Непоборні” (1926). Письменниця намагалася осмислити події Першої світової війни, побачити в ній символіку того, що насправді відбувається в самій духовній реальності людини, адже джерелом “матеріальної” катастрофи насильств є “духовний” стан індивіда. Тому К. Гриневичева не акцентує увагу на конкретних історичних подіях, не вказує їх час і місце, не намагається матеріалізувати фабулу битвами й походами.

“Текст письменниці, – як слушно зауважує Л. Лебедівна при компаративному аналізі, – ніби вводить читача у стани невагомості, де втомлена від сприйняття, фрустрована психіка немов у гіпнотичному сні бачить і відчуває те, що перебуває за “межею”, в якомусь іншому вимірі, за звичайних умов захованому від сприйняття” [7, 36]. Така техніка зображення розмитості хронотопу в композиційному аспекті уможлиблює сюжетну цілісність сприйняття фрагментарних картин, з яких іноді важко “відчленувати” реальний фактаж. Більше того, вони – складові моделі художньо-образної

системи збірки оповідань “Непоборні”, де мотиви “дороги”, “смутку”, “болю” та “смерті” стають індикаторами характерів персонажів, а природа війни – не реальною, а символічною.

Отже, метафорична вишуканість, оригінальний необароковий стиль письменниці із нахилами до містицизму виявляє екзистенційно-християнське бачення в утвердженні євангелієвської думки про те, що слід боятися не того, хто вбиває тіло, а того, хто тіло і душу хоче погубити. Звідси – висока поетична насиченість образів релігійного світосприйняття наратора, для котрого “*небеса відбиті у людській душі*” й “*сіяють, мов вічно молода мрія*” (“У кігтях туги”).

Творчість К. Гриневичевої стала об’єктом дослідження сучасної української літературної критики, а саме Ф. Погребенника, О. Харлан, Р. Горака, О. Мишанича, Н. Мафтин, Л. Лебедівни та ін. Син письменниці Я. Гриневич (емігрант, за фахом адвокат і журналіст, колишній старшина Українського січового стрілецтва) у біографічному нарисі про матір висвітлює генезу написання збірки оповідань “Непоборні”. Із його розповіді дізнаємось, як К. Гриневичева в часи Першої світової війни, працюючи вчителькою у Гмінді (австрійському таборі для евакуйованих селян Східної Галичини та Буковини), відкрила для себе героїчний характер рідного народу. У тяжких воєнних умовах, серед дерев’яних бараків, огорожених колючим дротом, письменниця спромоглася очима душі побачити в напівголодних, знедолених людях велич їхнього нескореного духу, що міцнів турботою про ближнього, жертівністю і світлою вірою в майбутнє.

У літературно-мистецькому колі однодумців, зокрема О. Грицяя, були різні пропозиції, як назвати збірку оповідань, проте К. Гриневичева твердо стояла на своєму. “Не містицизму нам потрібно, – говорить письменниця, – не плачу над Вавилонськими водами. Нам потрібно українців сильних, непоборних!” [5, 44]. Власне, із цим бойовим заголовком-закликом і виходить у світ її прозова збірка. Тож зрозуміло, чому К. Гриневичева вважала невідповідними до своєї книжки ілюстрації краківського художника професора Пянькевича, адже зображення “квітів, зігнутих наче лоза від вітру” [5, 44], аж ніяк не вписувалося в героїчний авторський задум.

Недарма Є. Маланюк у “Книзі спостережень” писав, що творчість К. Гриневичевої “досі чекає на свого “критичного Колумба” [8, 233]. А Б. Лепкий, перебуваючи під враженнями від прочитаної прозової збірки “Непоборні”, у листі до письменниці із захопленням прорікав: “За ті ваші оповідання, коли б ми були державним народом, Вам, пані, належалися би нагорода Нобеля в ділянці літератури” [5, 39]. Також дали високу оцінку письменниці М. Черемшина, В. Дорошенко, В. Державин, М. Гнатишак та ін. Хоча інколи “сучасники, – як зауважує О. Мишанич, – докоряли їй за історизм мовлення, ускладненість образно-стильової системи” [10, 344]. Утім подібні закиди із художньо-естетичного погляду радше висвітлюють позитивний бік справи, ніж негативний, адже йдеться про високу поетичну насиченість “внутрішньої форми образу” (О. Потєбня).

Відкидаючи пишномовні похвали літературної критики, справді, на тлі тогочасного регіонального канону белетристики цілком оригінальною й новаторською постає збірка “Непоборні” К. Гриневичевої, яка принесла письменниці широке визнання поряд із відомими творами на антивоєнну тематику О. Кобилянської, В. Стефаніка, М. Черемшини, О. Турянського, М. Яцківа.

Ф. Погребенник, аналізуючи екзистенційні виміри збірки “Непоборні”, писав: “Вдумайтесь у лаконічну, емоційно-експресивну назву книжки. Це назва-гасло, назва-символ. Зображаючи потрясаючі картини всенародного лиха і горя, малюючи стинаючі кров у жилах сцени й образи з життя викорінених з рідного ґрунту українців-скитальців, зокрема старих людей, малих бездомних дітей,

письменниця утверджує напоборність їх – членів великого українського народу, незборимість народного духу. <...> “Морітурі” – ті, що приречені на смерть, – можна сказати про них. Але ці приреченці виявляють велику волю до життя, загартованість духу, наскільки можуть, не піддаються вимиранню, виживають, бо вони – непоборні” [11, 15-17].

Якщо брати до уваги жанрово-стильові особливості збірки “Непоборні” К. Гриневичевої, то, попри загальну тенденцію до малих (новелістичних) форм прози, книжка має внутрішню чітко продуману цілісну композицію, що характерно для романічної поетики. Так, із більшою чи меншою виразністю викристалізуються символічно взаємопов’язані сюжетні компоненти двадцяти трьох оповідань. Приміром, перше – “Утеча”, де авторка відтворює “рух смерті”, й останнє – “На новосіллі”, де на руїнах війни жінка народжує дитину, утверджуючи перемогу “життя” над “смертю”. Усі інші розповіді символічно об’єднані образом “хресної дороги”, якою, долаючи важкі труднощі, ступають непоборні.

Змальовуючи в експресіоністичному стилі картину всенародного лиха й горя в тяжкі роки Першої світової війни, письменниця моделює в екзистенційному вимірі “буття” масові сцени й ліричне Я героя перед лицем смерті (“Утеча”): *“В куриві крові валиться все довкола, падають люди, як лан від граду, і конають мов звірі... Пішли – ні, рвонули, крик під саме небо... Сонце заходить криваво... Мене людська хвиля понесла з собою, і я не пручалася, плила. Поблідла, оголомшена незваними страхами, в похміллі безради я хотіла лиш одного: втекти, втекти поза межі крові”* [4, 75-76].

Інкони нестерпний смуток за втраченою ріднею, усвідомлення вірогідності власної смерті викликає в людини стан містичного жаху, змішаного з потойбічним виміром “буття”. Приміром, у новелі “Тіні ночі” Гильці Ситничці, у котрої померла дитина, починають увижатися привиди в образі жінки зі звірячими очима без брів, одягнутої в чорну кирею. Зриваючись спросоння посеред ночі, мати гаряче молилася, намагалася відкидати спомини про сина, щоб урятувати себе від божевілля. *“Як же се? Вона ж дала дитяті у труночку білий калачик і крашанку, щоби не плакало за життям, і нарошно сіяла сивий мак почерез дорогу від його могилки аж до порога хати, щоби не приходило ночами...”* [4, 110].

За етнографічним походженням цей фрагмент є органічним виявом давнього українського оказіонально-обрядового фольклору. Власне, ідеться про поминання мертвих, що в багатьох слов’янських народах має назву “русалії” (відоме в Україні ще з XI століття й зафіксоване в “Іпатівському літописі”, “Слові й житті св. Ніфонта” та ін.).

Так, О. Воропай у нарисі “Звичаї нашого народу” зауважує: “Поминальний характер русалій лежить в основі й віруванні в русалок: на душі померлих перейшла назва свята. Лишається тільки не зрозумілим, чому покійники стали уявлятися тільки в жіночих образах...” [2, 174]. Також знаходимо дослідницькі свідчення про святкування в народі “Маковея” (семи святих мучеників Маковеїв). У цей день, 14 серпня, у церквах святять воду, квіти й голівки маку, які кладуть за образами і зберігають до весни. “Дівки-чарівниці, – пише О. Воропай, – часто святять ще й мак-видюк (дикий мак. – М. С.), що в народному знахарстві вживається як засіб проти чародійства: цим маком треба обсипати дім, і всі вроки та хитрощі відьми пропадуть безслідно” [2, 236].

Новела “Тіні ночі” К. Гриневичевої – із оригінальним закінченням містичної боротьби добра і зла. Молодиця Гилька Ситничка, уся розхристана, бігла дорогою за чорним привидом, що манив її в хуртовину за собою. А старенький дяк Клим Чепига, почувши дивні голоси-зітхання, вийшов на двір і почав творити внутрішню Ісусову молитву. Із його уст, мов громом, покотилися слова: *“Встань, Господи Боже, щоб судити правду сиротині і пригнобленому і щоб чоловік, що з землі взявся, не злякався...”* [4, 114]. Буря поволі вщухає,

і під місячним сяйвом велично запанувала тиша, лише ліс сумно шепоче: *“Стережіться дітей, мами, стережіться!”*.

Отже, збірка “Непоборні” несе в собі й фольклорно-етнографічні пласти звичаїв і вірувань українського народу в регіонах Полісся, Буковини та Карпат. “Неоміфологізм художнього мислення К. Гриневичевої, – як слушно зауважує Н. Мафтин, – вповні виявився в образотворенні, використанні яскравих мікрообразів, основою яких часто є анімалізація <...> паралелізм” [9, 182].

У художньо-естетичних вимірах творчості письменниці *буття людини* – це часовий феномен, що наближається до Гайдеґґерівського розуміння *екзистенції*, основний смисл якої, на думку німецького філософа, виявляє лише смерть. Так, в оповіданні “Сторінка зі щоденника” ірраціоналістичне переживання ліричного героя перед лицем смерті дає можливість усвідомлення тлінності *людського існування* у світі науково-технічної цивілізації. Рух поїзда, що поринає в темні тунелі безмежної дороги, асоціюється із душевним оком параноїка, яке *“бачить усе, що ледве намічене, уявлене знаком утлим, як саме сонне марево”* [4, 147]. Стукіт вагонних коліс нагадує тривожне людське серцебиття, а стрімкі стежини альпійських гір – кров’яні судини знедолених людей, що звиваються між кам’янистими пагорбами.

Далі ліричне Я героя переміщається в найближчі оселі, де на нього сумно дивляться придорожні каплиці. Хтось запитує його про маршрут загону, хтось читає Біблію. Він упізнає голос свого сина. Герою ввижаються убогі казарми, солдатський обід на бляшаних тарілках і змарнілі обличчя синів різних матерів. Чути їхній надломлений смутком регіт, що долинає до трухлявого млина, чорне колесо якого мляво крутилося від таємничої води. Зловісний “старий млин” символізує війну, “таємнича вода” – людську кров, яка проливається в боях, а невидимі “перемелені зерна” – долі мільйонів людей.

У цьому контексті, зокрема в новелі “Пісня жорен”, письменниця розкриває несумісність особистості з екзистенційною мотивацією – власне, конфлікт між духовно-моральними та фізіологічними (біологічними) потребами людини. Так, голод і нестерпна нужда штовхають Уляну до сексуальних стосунків із наглядцем. *“Чогось синиця дуже була крильми у вікно під вечір... Якийсь чоловік загине в дорозі...”* [4, 161], – прошепотіла жінка. А десь за стіною лунав хрипкий кашель її дитини, яку заколисував старий дід – вїт з Вишеньки. Він зі страждальним виразом обличчя, чекаючи Уляну, зводив перед образами “молитву митаря”. Щоразу під акомпанемент скрипки звучала сумна пісня сліпого Вавили.

Шлях повернення невідомого солдата до своєї дружини й тяжка жіноча праця розмелювання пшеничних і житніх зерен на жорнах становить сюжетну основу твору. Про таку важку ручну працю в побуті селянина свідчить і народна мудрість “Коло жорен піт втирають, коло млина пісні співають”, яку письменниця символічно відтворила на тлі широкомасштабної евакуації населення Східної Галичини й Буковини періоду Першої світової війни.

У збірці оповідань “Непоборні” художньо-естетичні елементи авторового екзистенційно-християнського світовідчуття виявляються в жестах і поставі персонажів (“*Склала руки як до отчешашу...*”, “Лист”; “*Он-де хлопська пазуха, – на ній опуклі хрести, мов на книгах євангелія...*”, “На весняній сопілці” [4, 11]); в їхніх учинках, проханні (“*Може Господь зувидить, що я тебе не опускаю і мене пожалує...*”, “Дорога” [4, 21]); в описах астрономічних явищ (“*Вечірня зоря снує ніжну легенду, в якій кожна мисль є милосердям: воно, як свята Єлисавета простягає грізному королеви, злій хвилі, запаску повну рож*”, “Кварантана молиться” [4, 25]) тощо.

В оповіданні “Із книг вигнаного народу” К. Гриневичевої знедолені люди повертаються на рідну прикарпатську землю, але замість власних домівок застають лише суцільні глибокі ями та вибоїни від бомбардувань. Згодом жандарми спроваджують їх до чужих переселенців, котрі вибудували собі

тимчасові хижини, щоб якось перезимувати. Одна стара баба, як почула, що до неї замість п'ятеро жителів прийшло семеро, аж за голову взялася й почала нарікати на малих дітей. “– Тільки що вона се слово, я Марію на одну руку, Андрійка на другу, закутала хусткою ноги обом, щоб не ворушилися. Виджу яму вперед себе і просто туди. Баба навздогін, баба в крик: “О, любі мої! Та нащо ж топиту?” Душу важко, зубів не роздійму. “А нащо ж ви, – кажу, – убійнице, жадаєте, щоби нас п'ятеро було?” [4, 188]. Цей вражаючий епізод тематично співзвучний із новелою “Новина” В. Стефаніка, де Гриць Летучий від безвихідної життєвої ситуації йшов топиту своїх дітей.

Узагалі-то у збірці “Непоборні” стефаніківські еталонні лейтмотиви простежуються часто, зокрема образи “кам'яного хреста”, “Марії”, “землі”, “дороги” та ін. І це не дивно, адже В. Стефанік відіграв важливу роль у творчому житті К. Гриневичевої. Власне, він, будучи студентом медичного факультету Краківського університету, допоміг письменниці духовно відчутти рідне українське коріння, уперше ознайомив із художніми творами І. Франка. За її спогадами, Стефанікова мова, характер, ментальність нагадали письменниці Батьківщину. “Бусоль мого серця показував постійно на рідний край, кинений, здавалося, на все. То Стефанік здавався лісом, що шумів високо обіч колишньої нашої хати, соняшним зрубом, повним малин, криницею, заплетеною горіхами, де всеньку днину пустували вивірки” [3, 288].

Із цих чистих джерел націотворчої “кровоносної системи” інтелектуального буття особистості письменниці черпала творче натхнення й духовний запал “живої думки”. Адже “обирати себе, – як влучно висловився Ж.-П. Сартр, – одночасно означає стверджувати цінність того, що ми обираємо” [12, 324].

Екзистенційний дискурс творчості К. Гриневичевої у прозовій збірці “Непоборні” дає змогу стверджувати екзистування художньої присутності *індивіда-народу-Бога* як сутнісно національної. “Доречно наголосити, – як слушно зауважує П. Іванишин, – на обережному герменевтичному тлумаченні Творця у М. Гайдеггера (відомий його епістемологічний принцип: “лише дещо пізнається людиною”). Ідеться про Бога як позасвітову (“надчасову”) трансценденцію і Бога як пізнаване присутністю часове суще. <...> Лише у цьому, онтоекзистенціальному плані з'являється можливість досягнення людиною та народом Божої суті” [6, 275].

Представник релігійного екзистенціалізму М. Бердяєв уважав, що Бог присутній лише у свободі, через яку й діє на вільне волевиявлення людини. Зрештою, вона стає вільною лише тоді, коли пізнає істину. Філософ доходить висновків: “Усе в людському житті повинно пройти через свободу, через випробування свободи, через позбавлення спокус свободи. У цьому, можливо, змісл гріхопадіння” [1, 65].

Властиво, у збірці оповідань “Непоборні” К. Гриневичевої через свободу вибору добра і зла людина проходить цю хресну “доленосну” дорогу життя. Так, у творі “На новосіллі” долю багатьох українців, як й інших народів, можна було б назвати “перемщеною дійсністю” (С. Вінценз), адже, попри мільйони жертв, попри те, що війна знищила багатьох, усе-таки живуть наступні покоління. Символічним утіленням цієї віталістичної ідеї постає народження дитини на руїнах війни й радісні слова чоловіка: “*Маріє... зозулько... перемого!*”. Так завершується оповідання, зрештою, і збірка “Непоборні” К. Гриневичевої. Отже, цим оптимістичним світосприйняттям письменниці задекларувала екзистенційно-християнський націотворчий дискурс людського випробування, терпіння і призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Самопознание. – Л., 1991. – 398 с.
2. Вороний О. Звичаї нашого народу: Етнограф. нарис (репринтне вид.): У 2 т. – К., 1991. – Т. 2. – 448 с.
3. Гриневичева К. В заранні / Василь Стефанік у критиці та спогадах: Статті, висловлювання, мемуари. – К., 1970. – С. 287–289.

4. *Гриневичева К.* Непоборні: Повісті, оповідання, новели. – Львів, 2004. – 359 с.
5. *Гриневич Я.* Катря Гриневичева: Біографічний нарис. – Торонто, 1968. – 95 с.
6. *Іванишин П.* Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко: Моногр. – К., 2008. – 392 с.
7. *Лебедівна Л.* Стильові особливості історичної прози Катрі Гриневичевої // *Слово і Час.* – 2006. – № 11. – С. 30–37.
8. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Проза. – Торонто, 1962. – 528 с.
9. *Мафтин Н.* У пошуках “GRAND” стилю: Західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття. – Ів.-Франківськ, 2011. – 336 с.
10. *Мишанич О.* Катря Гриневичева // *Історія української літератури XX ст.* – К., 1998. – Кн. 1. – С. 340–346.
11. *Погребенник Ф.* Катря Гриневичева як письменниця і людина // *Гриневичева К.* Непоборні: Повісті, оповідання, новели. – Львів, 2004. – С. 3–29.
12. *Сумерки богів.* Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр. – М, 1990. – 398 с.

Отримано 23 листопада 2012 р.

м. Дрогобич

